ڕۆڵی خەیاڵ لە (ڕۆمانەکان)ی بەختیار عەلیدا

م.ی.خالد قادر ابراهیم

پ.ی.د.طاهر محمد علی

- پێشەکی:

خەیاڵ، وەك ڕەگەز و بنەمایەکی گرنگ لە پێکهێنانی ئیستاتیکای دەقی ئەدەبیدا، ڕۆڵی گرنگ دەبینێت لە داهێنانی ئەدەبی و قەناعەتپێکردنی خوێنەر بە دەقی هەر ڕۆمانێك، چونکە خەیاڵی داهێنەرانە، داهێنانی ئەدەبی و هێزی قەناعەتپێکردن لای خوێنەر درووستدەکات و مەودای نێوان واقیع و وەهم، یان نا واقیعی تەسکدەکاتەوە و سنوری نێوانیان دەسڕێتەوە وا لە خوێنەر دەکات لە واقیعکی ئەدەبی قەناعەتپێکردەنییدا بژی، ئەمەش لە دەقی ڕۆمانەکانی بەختیاردا دەخەینەڕوو.

وشە کلیلییەکان: ڕۆڵ- خەیاڵ- داهێنان - قەناعەتپێهێنان.

- گرنگی توێژینەوەکە:

خستنەڕووی ڕۆڵەکانی خەیاڵ لە ڕۆمانەکانی بەختیار عەلیدا، وەك یەکەم هەوڵ و توێژینەوەیە لەم بوارەدا.

- ڕێبازی توێژنەوەکە:

لەم توێژینەوەیەدا ڕێبازی(شیکاری وەسفی، مێژوویی)، پەیرەو کراوە بۆ شیکردنەوە و لێکدانەوە.

- ناوەڕۆکی توێژینەوەکە:

توێژینەوەکە لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم لە سەرەتادا پێناسە و چەمکی خەیاڵ خراوەتەڕوو دواتر دەربارەی ڕۆڵی خەیاڵ لە داهێنانی ئەدەبی لە ڕۆمانەکانی بەختیار عەلیدا بە پراکتیکی خراوەتەڕوو، بەشی دووەم دەربارەی ڕۆڵی خەیاڵ لە قەناعەتپێهێنانی خوێنەر لە ڕۆمانەکانی بەختیار عەلیدا بە پراکتیکی خراوەتەڕوو.

بەشی یەکەم

- ڕۆڵی خەیاڵ لە داهێنانی ئەدەبی لە ڕۆمانەکانی بەختیار عەلیدا

داهێنان، لە زمانی کوردیدا، ئەم زاراوانەی هەیە، ئەفراندن، خولقاندن، یان درووستکردن، کە بەرامبەر بە(Creaion)ی ئینگلیزییە، لە عەرەبیشدا(الابداع، الابتکار، الاختراع، خلق)، " لە زمانی ئینگلیزیدا وشەی Cretion بەمانای خوڵقاندن، یان ئەفراندن دێت، Crteaor واتە داهێنەر، Creative واتە داهێنەرانە. ڕەگی ئەم وشەیە لە زمانی لاتینی کۆندا بریتیە لە Creare واتە: دروستی دەکات، یان بەرهەمی دەهێنێت"(ئەسوەد، 2015، 178)، لە فەرهەنگی نۆبەرەدا بەرامبەر بە وشەی (الابداع) عەرەبی ئەم وشانە هاتووە " داهێنان، هەڵبەستن، لە نوێوەچت دروستکردن، دەرهانین، دەرهاوردن، دەرهێنان، هەڵخستن، جوانکاری، شیرینکاری" (موکریانی، 2017، 16)، بۆیە" داهێنان لە ئەدەبدا دەرچوونە لە شێوازە کۆنەکان، هێنانەکایەی شێوازی نوێیە" (مصطفى وآخرون، 1989، 43)و، " داهێنان لە فەلسەفەدا دۆزینەوە و داهێنانی شتێکە لە نەبوون"(مصطفى وآخرون، 1989، 43)، هەروەها د. عەلی ئەلحەمادی دەڵێیت" خەیاڵ قۆناغێکە لە قۆناغەکانی داهێنان، بەڵکو دەستپێکی داهێنانە، بەڵام هەموو خەیاڵێکیش نابێتە هۆی داهێنان، لە کاتێکدا هەموو داهێنانێك لە هەوێنی خەیاڵ بەدەر نییە، چونکە داهێنەر لەڕێگە و چاوگەی خەیاڵەوە بابەتی نوێی و جیاواز بەرهەم دەهێنێت و دەیانخاتەڕوو" (الحمادي، 1999، 20)، بۆیە پرۆسە و بیرۆکەی داهێنان لە ئەدەبدا بیرۆکەیەکی نوێیە و دەرهاویشتە و بەرهەمی خەیاڵ و بیرکردنەوەی قوڵی نووسەرە و، " ئەفراندن و داهێنان لە لای تاك، پلە و تایبەتمەندی خۆی هەیە، داهێنان لەڕێگە دەرچوونی دوورە لە ئاراستە بنەڕەتییەکی خۆی و جیابوونەوەیە لە زنجیرەی ئاسای لە بیرۆکەیەکەوە بۆ بیرۆکەیەکی تر، سەرتاپا جیاواز" (بدوي، 1984، 127)، " بەڵام لە ئەدەب و هونەردا داهێنان پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە خەیاڵ و ڕوانین و بەهرەی شاعیرەوە هەیە. خەیاڵ سینتەری داهێنانە، واتە خەیاڵ لە تەك بوونی بەهرە و خوێندنەوەی بەردەوام هەستی تیژبینی و درککردنی پێشوەخت بە شتەکان لە لای شاعیر و هونەرمەند و نیگارکێش، دەبێتە مایەی بەرهەمهێنانی کاری داهێنەرانە"(ئەسوەد، 2015، 178و179) ، بۆیە خەیاڵ بنەڕەت و پێکهێنەری سەرەکی پرۆسەی داهێنانی ئەدەبیە لە پاڵ توخمەکانی تردا، چونکە خەیاڵ کار لە سەر بەهێزکردنی کاریگەری ئیستاتیکای ئەدەب لە سەر وەرگر دەکات بە پێی ئاستی وەڵامدانەوە و چێژ وەرگرتنی وەرگر لە دەقە ئەدەبییەکە و، ئەمەش بۆ هێزی خەیاڵ و کاریگەرییە

دەروونیی و هەستییەکان و سەرکەوتنی پرۆسە ئەدەبییەکە دەگەڕێتەوە، بەم شێوەیەش بەها و ئیستاتیکای داهێنان لە دەقی ئەدەبی وکاریگەری خەیاڵ لەسەر وەرگری دەقی ئەدەبی دیاری دەکرێت، چونکە بابەتە خەیاڵکراوەکان، کە بە وشە و ڕستە لە دەقە ئەدەبییەکەدا بەرچاوی خوێنەر دەکەوێت کاریگەری دەخاتە سەر دەروون و هەستی خوێنەر، کە بەهەندێك ڕووداو دڵخۆش دەبێت و بە هەندێکیش بە پێچەوانەوە دڵتەنگ دەبێت، هەندێك ڕووداو دەیخاتە پێکەنین وهەندێکیش پێچەوانەکەی و پشتگیری هەندێك کارەکتەردەکات و هەندێکیش دژی دەبێت.

لە پەرەپێدانی داهێناندا لەلای ڕۆماننووس، بێگومان خەیاڵ ڕۆڵێکی کاریگەر و سەرەکی دەبینێت، بەڵام" هیچ ئارگۆمێنتێك نییە لەسەر ڕۆڵی هزر لە ئاشکراکردن و داهێنان و گۆڕاندا، بەڵام خەیاڵ گرنگترین هەڵبژاردەکانی هزرە بۆ پێشکەشکردنی نوێی و جیاواز، چونکە خەیاڵ ناوچەیی بۆشایی و کارپێکەری ئازاد و کارگەی پێکهێنان و سیناریستی ڕێکخستنەکانە، هەر خۆشی نیشتمانی دیزاین و شێوەپێدانە، لەبەر ئەوەی هزر بە تەواوەتی پشت بەخەیاڵ دەبەستێت لە دەرهێنان و داهێنانەکانیدا، بۆیە مرۆڤ بەوە تایبەتمەندە، کە کە داهێنەر و دروستکەر و دۆزێنەرهی شتە جیاوازەکانە" (الساعدي، 2015 ، 122)، هەروەها پرۆسەی خەیاڵکردن یەکێکە لەو پرۆسە گرنگانەی، کە مرۆڤەکان پەنای بۆ دەبەن بۆ بە دەستهێنانی بیرۆکە و بابەت و ئەزموونی نوێی، چونکە خەیاڵی داهێنەرانە، بریتییە لەو جۆرە بیرۆکانەی، کە بەرهەم و کاری هونەری مەزن و گرنگ و کەم وێنە بەرهەم دەهێنێت، هەروەها خەیاڵکردن پرۆسەیەکی هەڕەمەکی نییە بە تایبەت لە هونەری ڕۆماننووسیندا، هەر بۆیە " ئەگەر هەوڵماندا لە نموونە هونەری و ئەدەبییە مرۆییەکاندا، کە هونەرمەند و نووسەرەکان دایانهێناوە لە نموونەی(هاملێت، ئۆدیب، ئەلجیۆکەندا،....هتد) تێبگەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە داهێنەر(نووسەر) توانای بینینی مرۆڤ و ژیانی بە شێوەیەکی قووڵتر هەیە، کە لە بینینی مرۆڤی ئاسایی جیاوازە" (حسين، 2007، 33)و، جۆرج پرنارد شۆ دەڵێیت:" خەیاڵ سەرەتای داهێنانە و، تۆ خەیاڵی ئەوە دەکەی، کە دەتەوێت، ئەو شەتەت دەوێت، کە خەیاڵی لێی دەکەیتەوە، لە کۆتاییدا ئەوەی دەتەوێت دەیخوڵقێنیت(درووستی دەکەیت)"(حسين،2007، 33)، هەروەها " چۆمسکی، پێناسەیەکی وردی بۆ چەمکی داهێنان کردووە، کە دەڵێیت: کە داهێنان توانای بەرهەمهێنان و تێگەیشتنە لە ڕستە نوێیەکان" (علوش، 1985، 46).

هەرچەندە ئەدەب و هونەر بە شێوەیەکی گشتی بەرهەمی خەیاڵن، بەڵام ڕۆمان زیاتر و تایبەت تر لە ڕەگەز و جۆرەکانی تر ئەدەب داهێنانی خەیاڵ فراوانی ڕۆماننووس دەخاتەڕوو، لە ڕۆمانی**(غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ)**دا، بەم شێوەیە،" ((مامۆستای خەیاڵ... مامۆستای خەیاڵ)) غەزەلنوس چەند جارێك وایگووت و وەك یەكێك داوەتی سەفەرێکی کردبێت و ئەویش قەبووڵی بێت، گوتی باشە. بێئەوەی لە هیچ تر بپرسێت، بێئەوەی بڵێت، سەیفەدین مارۆ کێیە؟ مەهناز خان کێیە؟ گرفتی چییە؟. حوسنی ماردینی کە تەواو پەشۆکانی عەتار تێگەیشت، دەیزانی لە نێوان دوو روحدا وەستاوە کە دوو جەمسەری پێچەوانەی دوو دونیان کە هەرگیز بە یەك ناگەن، جیهانی بازار و جیهانی خەیاڵ"(عەلی،2019، 179)، لە دەقەدا ڕۆماننووس دەستەواژەی(مامۆستای خەیاڵ)ی داهێناوە، هەروەها غەزەلنووس دەڵێیت:" وانەی خەیاڵ وەك وانەکانی تر نییە....مەهناز خان"(عەلی،2019، 179)، ڕۆماننووس بۆ ئەوەی زیاتر وانەی خەیاڵ، کە خودی ڕۆماننووس خوڵقاندوویەتی بۆ ئەوەی زیاتر لای خوێنەر ڕوون و کاریگەرتر بێت، کە وانەیەکە و غەزەلنوس بە مەهناز خانی کچی سەیفەدین مارۆ دەیڵێتەوە بەم شێوەیە دەربارەی وانەی خەیاڵ دەڵێیت:" دەرسی خەیاڵ وەك دەرسەکانی تر نییە... مەهناز خان. خەیاڵ لە هێزە گەورەکانی دونیایە، مرۆڤ ئەو ساتەی دروستدەبێت کە خەیاڵ دروستدەبێت، حەقیقەت سەرەتا لە خەیاڵدا هەیە"(عەلی،2019، 179)، بۆیە خەیاڵ پاڵنەری توانا مرۆییەکانە بۆ پەرەپێدانی جیهان بینی و تێڕوانینە گشتییەکانی مرۆڤ و فراوانتری دەکات و بیرۆکە و داهێنان و دۆزینەوەی نوێی دەهێنێتە کایەوە،" ئەو ڕۆژەی چووم بۆ لای حوسنی خەیاڵ، وەك کۆندۆز و ئەنتیکناسێك خۆم ناساند بە زەحمەت ڕازیمکرد ئەو خاولییەم نیشانبدات، گووتم لە شارێکی دوورەوە هاتووم و لەسەر خەیاڵ لە ئەدەبیاتی دێریندا دەنوسم، بێئەوەی بهێڵێت نیگاری بکێشم یان وێنەی بگرم، ئەو پارچە دەستکردەی خەیاڵی پێشاندام. خاولییەکی ئیکجار قەشەنگ بوو. زۆر سیحراوی و دڵهەژێن. ئەو شەوەی حوسنی خەیاڵ ئەو خاولییەی پێشاندام، وەك ئەوەی فریوی دەردێکی هەتاهەتایی بخۆم کەوتمەوە ناو گێژاوەی ئەو پرسیارە قووڵانەی لە گەنجییەوە دەمهێنن و دەمبەن. دەسەڵات یاخود خەیاڵ؟ ئەو پرسیارە ئەبدەی و ترسناکەکەی منە. ئەو ڕۆژەی حوسنی خەیاڵ ئەو خاولییە عاجباتی و ناوەزەیەی نیشاندام. مهن چیرۆکەکەم بە جۆرێکی تر خوێندەوە"(عەلی، 2019، 200)، ئەو خاولییە خەیاڵکردەی ناو دەقی ڕۆمانەکە، داهێنان و خوڵقاندنی خودی ڕۆماننووسە، پێدەچێت ئەو خاولییە خەیاڵکردە لە

جێگەیەکی ئەم گەردوونەدا بوونی هەبوو بێت، بەڵام لە دەقەکەدا بوونی هەیە، یان دەتوانین بڵێین بوونی خاولییەکە ڕاستییەکی ناو دەقەکەیە(ڕاستی ئەدەبی)یە، بۆ ڕوونکردنەوە و ڕووچوون و قوڵبوونەوەیە لە چیرۆکە خەیاڵییەکەیە، کە ڕۆماننووس ئەفراندوویەتی و، چیرۆکە نەخشێنراوە خولقێنراوهکەی سەر خاولییەکەش، چیرۆکێکی داهێنراوی خەیاڵی و پێکەوەنانی خودی ڕۆماننووسە، چونکە لە چیرۆکە خەیاڵکراوەکەی سەر خاولییەکەدا(شاعیران شاکان دەکوژن)، ئەم کارەش بێگومان هەڵوێستی خودی ڕۆماننووس نییە، چونکە هەڵوێست و خەون و گوتاری بەختیار عەلی لە هەمان پەڕەدا بە ڕوونی دەردەکەوێت، کە لە زاری بارۆنی خەیاڵەوە دەڵێیت:" چ گوناهێکی گەورەیە شاعیران شاکان بکوژن... نا ئەزیزان، من خەوم بەوەوە دەبینی شاکان لە گەڵ شاعیراندا پێکەوە دانیشن و خەیاڵات بگۆڕنەوە"(عەلی، 2019، 201)، چونکە بەرهەمە ئەدەبییەکان لە پزدانی خەیاڵی ڕۆماننووسدا لە دایك دەبن، بۆیە هەندێك جار دەستەواژەی (ڕۆمانی خەیاڵی) بەکاردەهێنرێت بۆ هەندێك ڕۆمان، لە ڕۆمانی**(هەوەرەکانی دانیال)**دا ڕۆماننووس شارێکی خەیاڵی خولقاندووە، کە ناوی شاری(دێلاوار)ی لێناوە، هەندێکیش لە واقیعی کوردستانەوە نزیکە، بە پێی ڕووداوەکان و شرۆڤە و ناوهێنانی هەندێك شوێن و هەندێك ڕووداوی واقیعی نەتوەی کە لە میانی ڕووداوەکاندا ڕووندەبنەوە، لە باسی شاری دێلاواردا دەڵێیت: " هەتا دەڵێن دێلاوار ناوی شارەکەمان لە دیلاواوە وەرگیراوە، کە مانای سەرزەمینێك زیندانییەکان ئاوایان کردۆتەوە، هەڵبەت کەسانیش هەن ئەوە ڕەتدەکەنەوە دەڵێن ناوی ((دێلاوار)) لە دلاوەرەوە هاتووە کە نازناوی شارێکە سەردەمانی زوو پربووە لە جەنگاوەرانی دلێر و نەبەز. مێژوونوسێکی دیمان لە ساغکردنەوەی ناوەکەدا دەڵێت هەردوو ئەم بۆچوونە پوچن و دێلاوارلە ((دێ لەوەڕ)ەوە وەرگیراوە، واتە گوندێك خەڵکەکەی لە لەوەڕی مفتن، دەژین و جگە لە خواردن و خەوە کەیفی پوچ، عەقڵ و فکریان لای هیچ تر نییە"(عەلی، 2017، 25_26)، داهێنانی و ناولێنانی شاری (دێلاوار)و، شرۆڤەکردنی ناوەکە و بەڵگە هێنانەوە، بەشتبەستن بە بۆچوونی مێژوونووسان، کە بۆچوون و شرۆڤەکانیش هی خودی ڕۆماننووسن، هەڵبەتە پەیوەندییەکی بە واقیعی مێژوویەکی دیاریکراوەوە هەیە، بەڵام دەتوانین بڵێین داهێنانێکردووە ، کە قەناعەت بەخش و کردەنی بێت، چ وەك شرۆڤەی بۆچوونەکان بۆ ناولێنانەکە و دواتریش مەزراندنی ناوەکە لە دەقەکەدا، کە لەگەڵ ناوەڕۆکی دەقەکەدا زۆر گونجاوە، هەرچەندە لە ڕووی واقیعیشەوە شوێنێك نییە لە گەردووندا بە هەمان ناوی(دێلاوار) بێت، بەڵام شرۆڤەکان و

بەڵگەکانی ناو دەقەکە سەلمێنەری ڕاستی ئەدەبییەکەن، ئەوەوش کردەو داهێنان و پێکەوەنانی خەیاڵی ڕۆماننووس، زۆربەی شوێنەکان و چیرۆك و ڕووداوەکانی ناو دەقی ڕۆمانی(هەوەرەکانی دانیال) داهێنان و وپێکەوەنانی خەیاڵی خودی ڕۆماننووسن، بەڵام بەسوود وەرگرتن لە ڕووداوە مێژوییەکان، کە داگیرکەران بەسەر نەتەوەکەماندا لە بەرەبەیانی مێژووەوە سەپاندوویانە، ئەمەش بۆ زیاتر و فراوانی بەکارهێنانی خەیاڵ لە ئەفراندنی ڕەگەز و توخمەکانی ڕۆمانەکەدا، بێگومان ئەمەش جیاوازی هەیە لە دەقی ڕۆمانێکەوە بۆ یەکێکی تر، ئەوەی جێگەی ئاماژە بۆکردنە ئەوەیە، کە چەندین ڕێگە جیاواز هەیە بۆ داهێنانی ئەو جۆرە ڕۆمانانە: دەکرێت تەنها کارەکتەرەکان و ڕووداوەکان خەیاڵی بن، بەڵام شوێنەکان ڕاستەقینە و واقیعی بن و خوێنەر ئاشنایان بێت، یان بییاناسێتەوە.

لە ڕۆمانی **(داگیرکردنی تاریکی)**دا، ڕۆماننووس لە چیرۆکێکی داهێنراوی خەیاڵی خودی ڕۆماننووسە، ئەو ترسە دەگێڕێتەوە، کە ناخی تورکە داگیرکەرەکانی کوردستانی چنیوە، کە چۆن بەیانییەك لە خەو هەڵدەستێت و زمانی تورکی لە دەستداوە و بە زمانێکی تر قسەدەکات، کە زمانی دوژمنەکەیانە، بۆیە ئەمە وەك نەخۆشییەکی کوشندە تەماشادەکە و لێکیدەدەنەوە، بەم شێوەیە ڕۆماننووس بە شێوازی گێرانەوەی ڕاستەوخۆ چیرۆکەکە دەگێڕێتەوە و دەڵێیت: " ویستی بە ئویزار هانم بڵێت((کاتی بەرچاییە... منداڵەکان هەستێنە پێکەوە شتێك بخۆین)) ئەو وشانەی لە دەمی هاتنەدەرێ شتێکی دی بوون، ئەو زمانە نەبوو تا شەوی پێشوو بەر لە خەوتن قسەی پێدەکرد. ئویزار هانم، بەسەرسامییەوە سەیریکرد و تێنەگەیشت مێردەکەی دەڵێت چی، وەك یەکێك بو زمانی شکا بێت و پیتەکانی و دەنگەکان تێکەڵبکات . لەو کاتدا دوو کچەکەشیان لە سەر ئاوازی ئەو دەنگە سەیر و سەمەرانەی باوکیان لە ژوورەکەی خۆیان هاتنە دەرەوە و کەوتنە سەیرکردنی عیسمەت ئۆکتای، کە بێئەوەی هیچ تێبگات سەیری ژنەکەی کرد. ژنەکەی پێی گوت((عیسمەت چییە، بۆ واتلێهاتووە، گەڵتەمان لە گەڵ دەکەی؟)) عیسمەت هیچ لە ژنەکەی تێنەگەیشت و بە دەنگێك هیچ لە دەنگی ئاسای خۆی نەدەچوو و گووتی((ئویزار نازانم دەڵێیت چی؟ تێناگەم دەڵێیت چی؟)). بەڵام مەبەستەکەی بەوشەگەلێکی هێندە سەیر و بێمانا دەربڕی، ئویزار و منداڵەکانی ترسان ژنەکە بە تۆنی دەنگیدا تێگەیشت عیسمەت گاڵتەناکات، دڵنیابوو شتێکی نائاسایی لە مێردەکەی قەوماوە"(عەلی، 2020، 6)، ئەم چیرۆکە داهێنراوی خەیاڵی ڕۆماننووسە و گرۆکی ڕۆمانەکەشی لەسەر بونیاتناوە، کە ڕۆماننووس بە شێواز و

تەکنیکێکی ئیستاتیکایەکی خەیاڵی داهێنرانەی هونەری چڕ و وردەکار و ڕەهەندەکانی دیکەش وەك ڕەهەندی (ساسکۆلۆژی و کۆمەڵایەتی و مێژوویی)یەشی ڕەچاوکردووە لە داهێنانی چیرۆکەکەدا، بۆیە ڕوودانی لە دەستدانی زمانی عیسمەت ئۆکتای، دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو ترسەی، کە هەمیشە تورکپەرستەکان لێی دەترسان، کە دواجاریش یەخەی تورکپەرستێکی ئەرگەنەکۆنەکان دەگرێت و توشی ئەو نەخۆشییە کوشندەیە دەبێت، کە تورکەکان ساڵانێکە ڕوح و دەرونیانی چنییوە و خۆیان بە (نەخۆشی کوشندە) وەسفی) دەکەن، ڕۆماننووس ڕووداوەکە ڕاستەوخۆ گێڕاوەتەوە، هەرچەندە ڕووداوەکە لە دوورە ڕاستی واقیعی فیسویۆلۆژیەوە، بەڵام شێوازی گێرانەوەکە و خستنەڕووی هەندێك زانیاری و ڕاگێشانی هەندی ڕاستی واقیعی مێژوویی و تێکەڵکردنی لە گەڵ ڕووداوەکەدا، وا لە خوێنەر دەکات تا کۆتایی ڕۆمانەکش و دواتریش هەست بە بوونی ڕووداوی لەو شێوەیە بکات، ئەم رووداوە سەرەکییە زادەی پێکەوەنان و گونجاندنی وردە ڕووداو و بەسەرهاتەکانی خەیاڵی ئیستاتیکی ڕۆماننووسە و پزدانی خەیاڵێکی ڕەسنی نەتەوەییدا لە دایك دەبێت.

هەروەها ناوی کۆمەڵێك شار و شوێن هاتووە"دیاربەکر، ئەنقەرە، ئەستەمبول، شیرناخ، عەنتاب، قارس، مالاتییە، جزیرە، سلوپی، نوشهر، هەکاری، دیجلە، ماردین، سیرت، شەمزینان، ئارارات، دەرسیم، سێواس، مزگەوتی عبدالحمیدخان، شیرین تەپە، بۆسفۆر، مەیدانی تەقسیم،..........هتد"(پروانە: عەلی، 2020) ناوی ئەو شوێن و جێگایانە ڕاستەقینە و ناسراون و دیارە ڕۆماننووس بەمەبەست ناوی هەندێك شار و شوێنی نەتەوەیی کوردی لە دەقەکەدا مەزراندووە ئەوەش بۆ ورووژاندنی هەست و سۆزی زیاتری خوێنەری کورد و کاریگەربوون بە ڕووداوەکان و پێدانی پێناسەی دەق و تیشك خستنەسەر ڕووداوە مێژووییەکانی ناو دەقی ڕۆمانەکەی، هەروەها ڕۆمانوووس لە ڕووداوە مێژوویەکانی تورکیا و دەستەڵاتی داگیرکاری عوسمانی تورکی ڕەگەزپەرست سوودی بینیووە و لە بونیادی ڕووداوەکانی دەقی ڕۆمانەکەدا بە مەتروبەکردن بەخەیاڵ فراوانی خودی ڕۆماننووس.

هەروەها ڕۆماننووس دەتوانێت هەندێك ڕووداوی و واقیعی مێژووی و ڕاستەقینە وناوەڕۆکی بابەتە خەیاڵەییەکەیدا بەکاربهێنێت وەکو هەوێن و فەزای ڕووداوەکان(دیکۆر)و جێکاتی گشتی، کە کارەکتەر و ڕووداوە خەیاڵییەکان لە ناویدان بجولێنێت وەکو ئەو فەزا خەیاڵییەی لە دەقی

ڕۆمانەکەدا، هەروەك لە ڕۆمانی **(غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ)**دا ڕۆماننووس درووستی کردووە، لە ناونانی هەندێ گەڕەك و شوێن، کە زۆربەیان شاری سلێمانین، ئەمەش جۆرێکە لە داهێنان و تێکهەڵکێشکردنی ڕەگەزەکانی ڕۆمان و بە تایبەت ئەو جۆرەی بە ڕۆمانی خەیاڵی ناودەبرێت، بێگومان ئەمەش کارێکی ئەرێنی و پەسەندە لە هونەری ڕۆماننووسیندا، چونکە داهێنانی فەزای ڕۆمان لە شێوە و گوزارشتکردن لە شت و بابەتە خەفەکراوەکان لە چوارچێوەی داهێناندا، بۆ ئاگامەندی و شارەزایی ڕۆماننووس دەگەڕێتەوە، کە لە بوارەکانی سایکۆلۆژیا و جیوپۆلۆتیکی نەتەوەیی و مێژوویی و بابەتە زانستییەکانی تریشدا لەو جۆرە داهێنان و ئەفراندندا، بۆیە دەتوانین بڵێین بە شێوەیەکی گشتی خەیاڵ فراوانی لە ئەدەب و هونەردا و بە تایبەت لە هونەری ڕۆماننووسیندا نهێنی و بنەمای داهێنانی ئەدەبییە و، هەموو ئەو شاکارە جیهانیانەی لە هزر و خەیاڵی نووسەرێکی داهێنەردا خوڵقێنراو و دواتر نووسراونەتەوە، بەختیار عەلیش خاون خەیاڵێکی داهێنرانەیە، کە لە کانگە و چاوگەی ئەزموونی کەسی و دنیابینیەکی گەورە و فراوانە، کە لە تەوەرەکانی تردا بە وردی باسی کانگەکانی خەیاڵی ڕۆماننووس دەکەین.

بەشی دووەم

ـ ڕۆڵی خەیاڵ لەقەناعەتپێهێنانی خوێنەری ڕۆمانەکانی بەختیار عەلیدا:

ڕاستی واقیعی شتێکە و ڕاستی ئەدەبی شتێکی ترە، ناکرێت ئەو دووە وەکو یەك لێیان پروانرێت، زۆر مەحاڵە وەك یەك دەربچن، چونکە ئەدەب لە واقیع باڵاترە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت، کە هیچ جۆرە پەیوەندییەك لە نێوان دەقی ڕۆمان و واقیعدا نەبێت، هەروەها لە هەمان کاتیشدا ئەوە ڕاستیەی لە دەقی ڕۆمانێکدا دەخرێتەڕوو، هەمان ڕاستییەکانی ژیانی نووسەر، یان خوێنەر بێت، بەڵام ڕۆماننووس دەتوانێت زانیارییە گرنگ و بە سوودەکان لە بارەی واقیعەوە بخاتەڕوو لە دەقی ڕۆمانەکەدا، بەڵام لەڕێگەی دەستکاریکردنی ڕووداوەکان، بەسەرهاتەکان، کارەکتەرەکان، شوێن و کاتەکانی ناو واقیعەوە، بەو ئامرازە گرنگەی، کە بنەمای ڕۆمانەکەی لە سەر بونیاد نراوە، کە ئەوەش خەیاڵە و لە میانەی کەرستەی زمانەوە ئەنجامدەدرێت، هەموو ئەو پرۆسەیەش وادەکات ئەزموونی واقیعی خودی ڕۆماننووس بگۆڕێت بۆ گوزارشتکردنێکی هەست پێکراوی ئەدەبی چێژێکی

ئیستاتیکی و قەناعەتبەخش و باوەڕپێکراو لە لایەن خوێنەری دەقی ڕۆمانەکەوە، چونکە" هێزی خەیاڵ لە هونەردا ماددەی شتە ڕەقەکان تێکدەشکێنێ لە بۆتیقای خەیاڵی هونەرمەنددا لە(نا.کات)دا بۆ ئاشکراکردنی جیهانێکی نوێی لە وێنە و شێوەی شیعری و مۆسیقا و خەیاڵ و شانۆدا،.... لێرەشدا ڕۆڵی ئیستاتیکای چەشە دێتەکایەوە، کە دەبێت جیاوازی لە نێوان کاری هونەری بنەڕەتی و دزێودا بکات" (ابراهيم، ب.ت، 80)، دەقی هەر ڕۆمانێك لە ڕووی فۆرم و ناوەڕۆکەوە تەواوکەری یەکن و ناکرێت لە یەك جیابکەرێنەوە، تەنها بۆ شیکاری و ڕوونکردنەوە نەبێت، هەروەها شێوازی گێڕانەوە و گێڕەرەوەی ڕۆمان لە هەر دەقێکدا تەواوکەری یەکترن و ناکرێت لەیەك جیابکرێنەوە تەنها بۆ شیکاری و ڕوونکردنەوە نەبێت، چونکە" هەر شێوازێك ئەوە دەستنیشان دەکات کە ئاخۆ ئەو چیرۆکە شایەنی باوەڕپێکردنە یا نا؟" (یۆسا، 2008، 38)، بێگومان بەختیار عەلی هەروەك چۆن" (موبی دیك) حیکایەتی گورگێکی دەریا دەگێڕێتەوە کە شێتی نەهەنگێکی سپی بووە، هەموو دەریاکانی دنیا شوێنی دەکەوێ، هەروەها دۆنگیخۆتە مەینەتی و سەرکێشییەکانی سوارچاکێکی نیمچە شێت دەگێڕێتەوە کە دەیەوێی لە پێدەشتەکانی مانشا کارە باشەکانی پاڵەوانانی رۆمانی سوارچاکییەکان دووبارەبکاتەوە"(یۆسا، 2008، 38)، لەڕێگەی خەیاڵەوە و بەسوود وەرگرتن لە واقیعی باکوری کوردستان دەقی ڕۆمانێك بخوڵقینێت، کارەکتەری سەرەکی ڕۆمانەکە تاریق ئاکانسۆ بەدوای ئەو تاریکیەدا بگەڕێت کە ناخ و دەروونی زۆربەی تورکە ڕەگەزپەرستە داگیرکەرەکانی داگیرکردووە، تا کۆتایی ژیانییان بەدوای ئەو ترس و وەهەمەدا بگەڕێت و بۆی دەستگیر نەکرێت، هەروەك لە زمانی مەهدی وەرگێڕەوە بۆ تاریق ئاکانسۆ دەڵێیت:" جەنابی ئاکانسۆ، من نازانم چی بۆ تۆ و بۆ نەتەوەی تورك باشە، بەڵام دەمەوێت لە گەڵتدا ڕاستگۆبم، لە جێگەی هەر وشەیەك لە بیری ئێمەی دەبەیتەوە، ڕقێکی گەورە سەوز دەکەیت، ڕقێکی بێدەنگ بەڵام تاریك. تۆ چەند بەهێز بیت، سوپاکەت چەند بەهێز بێت، شەڕتان لە گەڵ بێدەنگیدا بۆ ناکرێت، هەر وشەیەك دەتەوێت بیخنکێنیت لە بێدەنگیدا هەڵدەگیرێت، بێدەنگی هەندێ جار خەزنەیەکی گەورەیە مرۆڤ دەتوانێت قووڵ هەموو زمانی خۆی لە ناودا بشارێتەوە. هەوڵمەدە بکەویتە ئەو زلکاوانەوە. ئەو ڕۆژەی ئێمە ئیدی زمانێکمان نابێت قسەی پێبکەین، ئیتر نامانبینیت، نە تۆ، نەهیچ کەسێك شەڕی بێدەنگی بۆ ناکرێت، بێدەنگی ناسڕدرێتەوە، بێدەنگی ترسناکە دەتوانێت بتخنکێنێت." (عەلی، 2020، 218)، هەروەها لەڕۆمانی**(غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ)**دا، ڕۆماننووس کۆمەڵەیەکی خوڵقاندووە بە

ناوی(جەمعییەتی ژانانی سەرگەردان)، لە باسکردنی ئەو جەمعییە خەیاڵییەدا دەڵێیت:" ((جەمعییەتی ژنانی سەرگەردان کە گەورەترین جەمعیەتێك بوو غەزەلنوس دیبێتی، لەو چەند ساڵەدا بە چەندەها گروپی خەیاڵکاری بچوك گەیشتبوو، بەچەندەها باغدا سەفەریکردبوو، بە سەر شاغی بەرزدا سەرکەوتبوو کە ترۆپکەکانیان لە خەیاڵدا دوایی دەهات، لە هەموو جێگایەکی نیشتمان مرۆڤی پڕ خولیا و خەیاڵی بینیبوو، جەمعییەتی بچوکە گەنجان و شاعیران و خەیاڵپەرستانی بینیبوو، بەڵام هیچیان وەك ئەم جەمعییەتە گەورە و بێسنوور دیارنەبوون)) هەندێك لە ژنانی ئەو جەمعییەتە دایکی منداڵگەلێکی خەیاڵی بوون کە لە عەشقی ناکام دروسبووبوون. هەندێکیکان لە بارێکدا بوون دەیانتوانی منداڵە خەیاڵییەکانی خۆیان بەخێوبکەن، بەڵام هەندێکی دیکەیان دبایە کۆرپەکانی خۆیان بگەیننە دەست ژنانی تر تا منداڵەکانیان بپارێزن لە مردن ڕزگاریانبکەن"(عەلی، 2019، 280)، بێگومان ئەو جەمعییەتەی لە دەقەکەدا هاتووە، داهێنانی خەیاڵ و پێکەوەنانی خودی ڕۆماننووسە بۆ(ژنانی بەژموردە و سەرگەردان)، بوونی جەمعییەتێکی هەڵگری هەمان ناو بێت نییە، بەڵام لە واقیعی ڕاستەقینەدا شوێن و جێگەی تر هەیە وەك(شەڵتەری ژنان) بۆ داڵدەدانی ئەو ژنانەیە، کە لە ترسی کەس و کاریاندا هەڵدەێن و بێ شوێنی و جێگەی و لە پێناو پارستنیاندا ڕوودەکەنە شەڵتەری ژنان، بەڵام ئەوەی ڕۆماننوس لەم دەقەدا داهێناوە شوێنێکی خەیاڵییە، بەڵام ڕۆماننووس بە شێوازێك وەسفی شوێنەکە دەکات و نەخشەی بۆ کێشاوە و داهێناوە لە گەڵ واقیعی ڕووداو و چیرۆکی ناو دەقی ڕۆمانەکەدا بگونجێت، و خوێنەری قەناعەت و باوەڕ بکات و خوازیاری بینینی شوێن و جەمعییەتەکەی لا درووست بێت، کە لە دەقەکەدا هەیە، بۆیە ئامرازی دەستی ڕۆماننووس بۆ قەناعەتپێهێنان و ڕازیکردنی خوێنەر لە ڕێگەی دوو بنەمای گێڕانەوەیی تەکنیکی هونەری و ئیستاتیکییەوە دێتەکایەوە ئەو دوو بنەما گرنگەش(وەسف و گێڕانەوە)یە، یەکەمیان: چۆنییەتی وەسفکردن و شێوازی وەسفکردنی (بابەت، شتەکان، کارەکتەرەکان)ە، دووەمیشان: چۆنییەتی و شێوازی گێڕانەوەی(ڕووداو و چیرۆکەکان)ە.

لە ڕۆمانی**(هەورەکانی دانیال)**دا، هەر لە ناولێنانی ڕۆمانەکە(هەورەکانی دانیاڵ)ەوە، کە ناوەکە داهێنان و خولقاندنێکی داهێنەرانەیە، چونکە ناولێنانی هەر ڕۆمانێك بەشێکە لە ناوەڕۆك و دەرگای چوونە ناوەوەی ڕۆمانەکەیە(ناوەڕۆك)، ناوەیش لە دەقی ڕۆمان جیاناکرێتەوە، چونکە ناو لە ڕۆماندا وەك پێناسەی ڕۆمانە دەخوێنرێتەوە و تەماشادەکرێت و ڕەهەندێکی

گرنگە لە هونەری ڕۆماننووسیندا، یان هەڵگری ناوەڕۆکی دەقەکەیە، بێگومان ناوی ڕۆمانەکەش بۆ کانگ و چاوگەیەکی ئایینی، کە خەونەکەی(پەیامبەر دانیال)ە، لە کتێبی تەوراتدا دەگەڕێتەوە، لێکدان و تێکەڵکردنی خەونەکانی خەڵکی دێلاوار و خەونەکانی پەیامبەر دانیاڵ و خولقاندنی ڕووداوێك لە شیکردنەوەی هەردوو خەونەکەدا بێگومان هاوشێوە و لیکچوونێك هەیە لە نێوان هەردوو خەونەکەدا، مەزراندنی خەونە ترسناکەکانی شاری دێلاوار و خولقاندن و نووسینەوەی و بە گرۆککردنی بۆ ڕووداوەکانی ناو دەقی ڕۆمانەکە، کە لە زمانی دکتۆر حسامەدینەوە دکتۆری سەرەکی زیندانە،"دکتۆر بەهەمان دەنگی غەمگینەوە گووتی((گێڕانەوەی ئاسان نییە. هەمووی دەربارەی خەونێکە لە ناو زیندانییەکاندا بڵاوبۆتەوە، خەونێك هەرکەس دەیبینێت وەك سەگ هاری لێدێت، شێت و شەڕانی دەبێت، پڕدەبێت لە واهیمە و خەیاڵات. دیلەکان بە ڕوکەش و ڕوخسار شتێکیان پێوە دیار نییە، بەڵام ئەوەتەی ئەو خەونە بڵاوبۆتەوە. شیرازەی زیندان تێکچووە. دەترسم دەربچن، لە بەر ئەوە پێویستیمان بە کۆمەکی بە پەلەی جەنابی دکتۆر هەیە))"(عەلی، 2017، 30)، مەزراندن و گێڕانەوەی ڕووداوی خەون بینینی دیلەکان و خەونەکانی خەڵکی دێلاوار و وەسف و گێڕانەوەی ڕووداوەکانی پێش گێڕانەوەکە زۆر بەوردی و درشتی و شێوازی گێڕانەوەکەش، بێگومان هۆکارن بۆ ڕازیکردنی خوێنەر، چونکە سروشتی خوێنەر لە ڕووی ساکۆلۆژییەوە چێژ لە بابەتی و شتی سەیر و سەمەرە دەبینێت و بەدوای بابەتە نهێنی و نەزانراوەکاندا دەگەڕێت، بۆیە نووسەر لەم ڕووداوەدا توانیویەتی خوێنەر قەناعەتپێبهێنێت بە ڕووداوەکە وەك ڕووداوێکی واقیعی ناو ڕۆمانەکە، ئەمەش واله خوێنەر دەکات تاکۆتایی ڕۆمانەکە بەدوای هۆکارێ ڕووداوەکان و چارەسەرێکدا بگەڕێت، بێگومان ئەمەش یەکێکە لەوو تەکنیکە بەهێز و فێڵە باوانەی، ڕۆماننووسە نوێی وهاوچەرخەکان لە ناو دەقی ڕۆمانەکاندا بەکاریدەهێنن، بۆ سەرقاڵکردنی خوێنەر لە چۆنییەتی ڕوودانی ڕووداو و بەسەرهاتەکان و بێ ئەوەی خوێنەر هەست بکات بەلەکێشی خوێندنەوەی دەقەکەی دەکات و چێژی ئیستاتکیش لە خوێندنەوە و بەدواچوون و گەڕانیش و ناسینی شوێنی نوێی و کاتە جیاوازەکان و جیهانە جیاوازە خوڵقێنراوەکان دەبینێت.

هەروەها ڕۆماننووس ئەو ترس و وەهمەی دەروونی دانیشتوانی دێلاواری داگیرکردووەو کە لە لایەن داگیرکەرانەوە خاك و نیشتمانەکەیان داگیردەکرێت، هەندێك لە دانیشتوانی شارەکە ئەو ترسە دەبێتە وەهەمێك، کە هەموو شەوێك خەونی ناخۆش و ترسناك دەبینن، وەك ڕووداوێکی سەرەکی کە

دەقی ڕۆمانەکەی لەسەر بونیاتنراوە، کە لە زمانی گێڕەرەوەی سەرەکی ڕۆمانەکە ڕێنوار زەریاواری دەربارەی خەونەکەی میرئەودڵ دەڵێیت:" خولیای بینینی جەستەی خۆی بە مردوویی هەموو خەیاڵی داگیرکردبوو. چەند شەوە بەردەوام خەونی لاشەکەی خۆی دەبینێت، لە خەو و لە زیندەخەودا، بە جۆری جیاواز جیاواز، بەڵام زۆربەی جار وەك سەرێکی پڕاو کە لاشەکی لە حەوزێکی لێخندا سەر ئاوە کەوتووە، خۆی دێتە پێش چاو، لە خەونەکەدا سەر و ڕوخساری سەراپا قەوزەیە، قژی شەپۆلێکی هێمنی ئاو یاری پێدەکات، هەردەم لە خەیاڵاتەکانیدا چاوانی خۆی بە نوقاوی دەبینێت، تا ئێستا جارێکیش نەبوو چاوانی کراوە بن، بەجۆرێکی سەیر و توند و بێرەحمانە چاوانی نوقاندوە، وەك بیەوێت هەم مەرگی خۆی و هەم سیمای بکوژەکەی نەبینێت. هەمیشە لەو ئاوە بۆر و دزێوەدا کە ڕەنگی سپی و جەستەی ئەودا نەدەگونجا مەلیدەکرد. وەك لە عیادەکەی مامم باسیکرد، شەوی پێشوتر لە خەونەکانیدا لە حەوزێکی لێخنەی مەرگدا خۆی بینی بوو، ئاوەکە بۆن مەرگێکی توندی لێهاتوبوو، بۆنەکە هەراسانی کردبوو، وەها کەسکون و چڕبوو وەك لە گەنینی چەندین لاشەوە بێت هێندە بەهێزبوو لە خەوی هەستان، وەك ئەوەی نەزانێت بۆنی ئەو هەموو مەرگە لە خەونەکانییەوە دێت یاخود هەر بە ڕاستی لە هەوای هاوینەی ژوورەکەدایە، بە پڕتاو پەنجەرەکانی ماڵەکەی کردبووەوە..."(عەلی، 2017، 5_6)، ئەمەش جۆرێکە لەگەڕان بەدوای خەونە ترسناکەکاندا و مەزراندنیان لە دەقی ڕۆمانەکەدا، بۆیە لە میانەی خوێندنەوەی دەقی ڕۆمانەکە و نمایشکردنی ڕووداو و کارەکتەرەکان و بابەتەکانی ناو دەقی ڕۆمانەکەدا و ئەو جیهانە خولقێنراوانە ببنە هۆکار قەناعەتپێهێنانی خوێنەر، " چونکە لە ڕۆمانە باشەکاندا ئەوەی دەیگێڕێتەوەو ئەو شێوازەی پێی دەگێڕێتەوە یەکەیەك درووستدەکەن کە ناتوانرێ لێك جیابکرێنەوە، کەواتە ئەو ڕۆمانانە ڕۆمانی چاکن لەبەر ئەوەی هێزێکی قەناعەتپێکردنی وایان هەیە کە بەرگە ناگرین، ئەمەش لەبەر ئەوەی فۆرمێکی کاریگەریان هەیە"(یۆسا، 2008، 38)، هەروەها بۆ ئەوەی ڕۆماننووس هێزی قەناعەتپێکردن بە ڕووداو و ناوەڕۆکی دەقی ڕۆمانەکەی ببەخشێت پێویستە سوود لە فەزا و ژیانی کارەکتەر و ڕووداوەکان ببینێت بۆ ئەوەی وا لە خوێنەر بکات هەست بکات، کە هاوبەشی ڕووداوەکانە و تێیاندا دەژێت و بەدووای ئەنجامی کۆتاییدا بگەڕێت و، ڕۆماننووس لە میانەی دەقی ڕۆمانەکەیەوە هەوڵدەدات مەبەستی خۆی بە وەرگر بگەیەنێت و کاریگەری بخاتەسەر، ئەم کارەش لە ڕێگەی هەڵبژاردنی کاریگەرترین شێوازەکانی گێڕانەوەوە دەکرێت، کە بەشێوەیەکی زۆر ورد ڕۆماننووس گوزارشتیان

لێدەکات و، کە لە گەڵ ڕووداو وبارودۆخ و فەزای دەقی ڕۆمانەکەدا بگونجێت و کاریگەری هەبێت و جێگەی قەناعەتپێکردنی خوێنەر(وەرگر)بێت، چونکە" نووسەری داهێنەر کاتێك دەمانگوێزێتەوە بۆ جیهانە چێژبەخشەکەی ناو دەقەکەی، ئامراز و تەکنیکە هونەرییەکانی بەکاردەهێنێت بۆ ئەوەی کاریگەری لەسەر دەروونی خوێنەر دووستبکات و، ئامرازەکانیش هەندێکیان بۆ ئەو دەرپڕێنراوانە دەگەڕێتەوە، کە بە شێوەیەکی گونجاو بە زنجیرە ڕێکدەخات و تەکنیکێکی گونجاو بۆ هەڵبژاردنی ڕستە و وشەی بۆ دەقەکەی بەکاردەهێنێت و، لە کۆتایشدا کارێکی ئەدەبی کاریگەر بەرهەم دەهێنێت" (عبدالمطلب، 1984،182)، هەروەها دیارە لە پرۆسەی بونیادنانی دەقی هەر ڕۆمانێکدا، چەندین توخم لە خۆدەگرێت و، لەو پرۆسەیشدا ڕێکخستنی ئەو توخمانە، کە ڕێکخستن و پێکەوەنان و گونجانی ناوەڕۆکی بابەتەکان و ڕووداوەکان و شێوازەکانی گێڕانەوەی ڕووداوەکان و هەڵبژاردنی کات وشوێنی هەر ڕووداوێك و لەگەڵ هەڵبژاردن و خولقاندنی کارەکتەرەکان بۆ ڕۆڵ پێدانیان لەو پرۆسە گەوریەدا و لە پێناو ئەوەی دەقێکی هونەری تەواو هاوئاهەنگ و یەگکرتوو بخولقێت، خەیاڵ ڕۆڵی گەورە لە پێکەوەنانی ئەو توخم و بەشانەدا دەبینێت و، بێگومان ئەو ڕۆڵەش هۆکارە بۆ پێشاندانی دەقێکی ئەدەبی ئیستاتیکی چێژبەخش بە خوێنەر، کە کاریگەر بێت لە سەر خوێنەر، هەروەها دەبێت ڕۆماننووس لە بەرهەمهێنانی دەقە ئەدەبییەکەدا ڕەچاوی بارودۆخ و ژینگەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ڕۆشنبیری و، مەودای وەڵامدانەوەی خوێنەر دیاریبکات و، ڕۆماننووسی داهێنەر بۆ ئەوەی سەرەنجی خوێنەر بۆ ناوەڕۆکی دەقی ڕۆمانەکەی ڕابگێشێت دەبێت هەستی دۆزینەوە و بەدواداچوون و گەڕان لە خەیاڵی خوێنەردا دروست بکات و خوێنەر بگوازێتەوە بۆ ناو جیهانی دەقی ڕۆمانەکەی و لەو جیهانەدا بژێت، ئەمەشە وەڵامدانەوەی ئەرێنی و قەناعەتپێکردن لە لای خوێنەری دەقی ڕۆمان دروست دەکات، " چونکە ئەدەبیات بۆ ئەوەی قەناعەت لای خوێنەر دروست بکات، دەبێ سەربەخۆیی خۆی هەبێت و لە ڕێالیزمی ڕیالیستی دابپڕێت و خۆیبوونی خۆی ڕابگەیەنێت و ئەدەبییەت و سەرکەوتنی ڕۆمان لەوەدایە ئایا دەتوانێ لە واقیع جیا ببێتەوە و لەسەر پێی خۆی بوەستێت و بەسەربەخۆیی و پشت بە هونەرییەتی خۆی ژیانی تایبەتی هەبێت" (عارف ، 2018، 48)، هەروەك ئەو ڕووداوەی لە ڕۆمانی **(داگیرکردنی تاریکی)**دا ڕوودەدات، پێش خوێندنەوەی دەقێ ڕۆمانەکە ئەگەر پێت بووترێت کارکتەری سەرەکی ڕۆمانەکە بەیانییەك لەخەو هەڵدەستێت و زمانی گفتوگۆکردن، واتە قسەکردنی لەدەست دەدات، پێدەچێت بەڵاتەوە جێگەی قەناعەتپێکردن و

پروا نەیێت، بەڵام لە گەڵ خوێندنەوەی دەقی ڕۆمانەکە و ئاشنابوون بە ڕووداوەکانی، ڕۆماننووس ژینگە و بارودۆخ و فەزایەکی وای ئەفراندووە، کە بەلای خوێنەرەوە ببێتە ڕاستییەکی ناو دەقی ڕۆمانەکە، واتە ڕاستی ئەدەبی دەقەکە و خوێنەری ڕۆمانەکەش بەو گۆرینەی لە زمانی عیسمەت ئۆکتای ڕوویداوە باوەڕ و قەناعەت بکات، کە گێرەرەوە(ڕۆماننووس) بەم شێوەیە ڕووداوی لە دەستدانی و بیرچوونەوەی زمانی ئاخاوتن لە لایەن عیسمەت ئۆکتایەوە دەڵێیت:" حاڵی عیسمەت ئۆکتای و چیرۆکەکەی هەر زوو لە شارۆچکەیەکی بچوك وەك نوشەهیردا بڵاوبووەوە، ئەوەی لە ناکاو کەسێك بەیانی لەخەو هەستاوە و زمانی باوباپیرانی خۆی بیرچۆتەوە، شتێکی ئاسایی نەبوو، خزم و کەسی عیسمەت شتی وانەدەچوو بە عەقڵیاندا یوسف ئۆکتای بابی و ئەحمەدی کوڕی هەر هەواڵەکەیان بیست بە پەلە هاتن بۆ نەخۆشخانە، سەرەتا ویستیان هەموو شت لە ئەبرو خانی دایکی بشارنەوە، بەڵام چما شتی وا لە گەڵ ئەبرودا کاری کردبوو؟

بەدوو تەلەفۆن لە گەڵ ناسیاوەکانی تێگەیشت عیسمەت لە نەخۆشخانەی نوشەهیر کەوتووە و ئەویش تاکسیەك دوای مێرد و کورەکەی گەیشتە ئەوێ. سەیر و سەمەرەبوو، کورەکەیان لە دۆخێکی ئاساییدا، لە ژوورێکی تایبەتدا بەهێمنی لەبەر پەنجەرەکەدا دانیشتبوو. هەرهەموویانی ناسییەوە، بەڵام بە زمانێك قسەی لە گەڵدا کردن هیچ حاڵی نەدەبوون، سەرەتا هەموو خۆشحاڵبوون عیسمەت نیشانەی هیچ نەخۆشییەکی لێ دەرنەکەوتووە، بەڵام چرکە دوای چرکە و سات دوای سات، نیگەرانییان زیاتر بوو. ئویزار هانم بە هێمنی و بە دەنگێکی غەمگین هەموو بەسەرهاتەکانی ئەو بەیانییەی بۆ گێرانەوە. یوسف باوکی عیسمەت و ئەبرو هیچ کات حەزیان لە چاوی ئەو ژنە نەبوو، بەشایەنی عیسمەتیشیان نەدەزانی. هەردووکیان دەستیانکرد بەوەی گومان لە چیرۆکەکەی ئویزاری بەستەزمان بکەن.((چۆن کوڕ لو خۆیەوە وای لێدێت؟))((چۆن زەلام ئاوا کتوپڕ زمانی باوباپیرانی بیردەچێتەوە؟))((کەسێك سیحری لێنەکردبێت، شتی واچۆن ڕوودەدات؟))((برا کورم دەرمانخواردکراوە))"(عەلی، 2020، 11)، چونکە ڕۆماننووس،" توانیوێتی ڕێگەیك واتە_ هەندێ وشە، هەندێ بێدەنگی، کەمێ هەڵماڵینو تۆزی وردەکاری، ڕیزکردنێکی تایبەتی زانیارییەکان، هێڵێکی گێرانەوە_ بۆ ڕۆمانەکەی بدۆزێتەوە لە ڕێیەوە بەسەر خێنەردا بیسەپێنێ و هەموو گومانێکی لاپرەوێنێتەوە کە ڕەنگە ئەو خوێنەرە لای درووست بێت لە ئاست ڕووداوێکهی واداا""(یۆسا، 2008، 39)، لەو گێرانەوەیەدا گێرانەوەیەکی ڕاستەوخۆی هەمووشتزانە، بۆیە خوێنەر ڕۆڵی دوو جەمسەری سەرەکی

گێڕانەوە، کە(گێڕەرەوە_ بۆگێڕاوە)دەبینێت، ئەمە جۆرە گێڕانەوەش قەناعەت و چێژی ئیستاتیکی خوێنەر زیاتر دەکات و هەستی بەشداری کردنیشی لا دروست دەکات، کە خەسڵەت و تەکنیکی ڕۆمانە باشەکانە، کە ڕۆماننووس لەم دەقەدا پەیڕەویکردووە و بەکاریهێناوە، هەروەها یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی هونەری ڕۆمانووسین ئەوەیە، کە خەیاڵ بۆ واقیعی ئەدەبی بگۆڕێت، واتای گۆڕینی خەیاڵ بۆ واقیع ئەوەیە، کە ڕەگەزەکانی بنیاتی هونەری ڕۆمان و دیاردە هونەرییەکانی تری پێکهێنانی دەقی ڕۆمان، کە لە ڕاستیدا ناواقیعیین، بە جۆر و شێوازێك ڕۆماننووس بیهونەرێنێت و پێکەوەیان بنات، کە واقیع و ڕاستی ئەدەبی بنوێنن و باوەڕپێکردەنی بن، بۆ ئەوەی قەناعەت لای خوێنەری دەقی ڕۆمانەکە درووست بکات،" کەواتە سەرکەوتنی ڕۆماننووس لەوەدایە کە بتوانێ وەهم و خەیاڵ لە خوێنەر بکات بە واقیع، کەواتە خەیاڵی واقیعنوێن یەکێکە لە خەسڵەتەکانی ڕۆمانی سەرکەوتوو. خەیاڵی واقیعنوێنیش هەندێ نیشانانی خۆی هەیە کە یەکێك لەوانە ئەوەیە خوێنەر، کارەکتەر و ڕووداوەکانی چیرۆکەکە، بە واقیعی بزانێ، باوەڕیان پێبکات، بەلایەوە قەناعەتبەخش بن_ بە گوێرەی واقیعی ڕۆمانەکە_ یەکێك لە نیشانەکانی دی ئەوەیە خوێنەر بکەوێتە ژێر کاریگەر قارەمان و ڕووداوەکانەوە و دەگەڵیان بکەوێتە کارلێکە عاتیفیەوە و هەڵوێستگیریان لە بارەوە بکات"(عارف، 2010 ، 118)، هەر بۆیە،" ڕۆماننووس لە سەرێتی جڵەو بۆ خەیاڵ شل بکات و تا دەتوانێت دەستکاری واقیع و حەقیقەت بکات و سڵ لە درۆکردن نەکاتەوە. بەڵام درۆی بەجێ، درۆی باوەڕپێکردەنی، درۆی هونەری تا خوێنەر درۆکەی وەکو حەقیقەت و ڕاستی قەبووڵ بکات و لەزەتی ئیستاتیکی لێ ببینێت"(عارف،2018 ، 48)، دەکرێ بڵێین ڕۆماننووس هونەرمەند و ئەندازیارە، هەروەك چۆن ئەندازیارێکی بەتوانا و بەهەرەمەند باڵەخانەیەکی سەرنجڕاکێش و نایاب لەسەرتادا لە خەیاڵی خۆیدا نەخشە و پلانی بۆ دادەڕێژێت و دواتر لەسەر زەوی و بە واقیعی ئەو خەیاڵە پراکتیزە دەکات و تەنانەت دەزانێت خشت بەخشتی باڵەخانەکە چۆن و لە کوێدا بەکاربهێنێت، گەر پلیکانەیەك، پەنجەرەیەك لاریەکی بچوکیشی هەبێت، یان هەر کەموکورییەك لە بونیاد و پێکهاتەی باڵەخانەکەدا هەبێت، دەبێتە هۆکاری ناڕێکی و نەنگی پرۆسەی بونیادنانی باڵەخانەکە و لە کۆتایشدا پێدەچێت نەشازی و سەرنەکەوتنی کارەکەی لێبکەوێتەوە، هونەری ڕۆماننووسینیش هەمان شێوەیە، بەڵام بە کەرەستەی جیاواز، کەرستەی بنیادی ڕۆمان بریتییە لە وشە و یەکەزمانەوانییەکان، واتە بنیاتی ڕۆمان بە نووسین بنیاتنان، ڕۆماننووس بە وشە جیهانێکی مرۆیی بە هەموو پێکهاتە زیندوو و

نازیندووەکانەوە لە سەر کاغەز درووستدەکات، بێگومان توخمەکانی پێکهێنانی ئەو جیهانە دروستکراوە، ڕۆماننووس بە پێی پێویستی واقیعی جیهانی رۆمانەکە دەیانخولقێنێت،" کە وێرای دەستکردنیان ئەوەندە قەناعەتبەخش و باوەڕکەردەنی بن، کە لە هزر و خەیاڵی خوێنەردا واقیعەیەت پەیدا بکەن و هەست و نەستی بهاروژێنن، بیکەن بە بەشەرێکی ڕاستەقینەی خۆشی و ناخۆشی خۆیان، بهێننە پێکەنین، بیخەنە گریان، بەزیی بوروژێنن، ڕقی هەستێت، بیکەن بە بەشەرێك هەموو نیگەرانی و ئارەزوویەکی خۆیان""(عارف،2010 ، 105)، بێگومان" کارەکتەری شانۆنامەکانی سۆفۆکلیس و پەیکەرەکانی زۆلسیس لە واقیعدا بوونیان نەبووە، بەڵام بلیمەتی داهێنرەکانیان، قەناعەتی هەبوونیان لات درووست دەکەن" (مطر، 26،2013)، ئەفراندن و درووستکردنی جیهان و ژینگەیەکی کۆمەڵایەتی بەهەموو ڕەهەند و ڕەنگ و ناوەڕۆك و ورد و درشتەکانییەوە بە شێوەیەکی دەستکرد لە سەر کاغەز و قەناعەتبەخشبێت و باوەڕپێکردەنی بێت لە دەقی ڕۆمانێکدا، دیارە پرۆسەی خوڵقاندنیش، پەیوەستە بە خودی خوڵقێنەرەوە، کە ڕۆماننووسە و خاوەن و هەڵگری خەیاڵێکی داهێنەرانەیە و خوڵقێنەری چەشەی ئیستاتیکییە و بەهرە و سەلیقەیەکی خۆرسك و زکماکی خودادای بە پیتی هەیە.

ئەنجامەکان:

1- خەیاڵ بزوێنەری داهێنانە لە هەموو بوارەکاندا و بە تایبەتیش لە ڕۆماندا ڕۆڵێکی زۆر گرنگ دەگێرێت، چونکە خوڵقاندن و ئەفراندنی کۆمەڵگەیەك لە سەر کاغەز بێگومان پێویستی بە ڕەگەز و بنەمایەکی گرنگی وەك خەیاڵ هەیە بۆ پێکەوەنان و پێکهێنانی ڕووداو و کارەکتەر و ڕەگەزەکانی تری بنیاتی ڕۆمان.

2- خەیاڵی فراوانی ئەدەبی لە دونیا بینی ڕۆماننووسدا ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت لەو داهێنانانەی دەبنە هۆکاری قەناعەتپێکردنی خوێنەر لە خوێندنەوەی ڕۆماندا و قەناعەتپێهێنانی بە واقیعی ئەدەبی لە دەقی ڕۆماندا.

3- بەهۆی خەیاڵ فراوانی ئەدەبی و شێوازی خستنەڕووی ڕووداوەکان و گێڕانەوەی ڕووداوەکان و خوڵقاندنی فەزای ڕۆمانەکانی بەختیار عەلییەوە، کە داهێنانی زادەی خەیاڵی خودی ڕۆماننووسن و، بە پشت بەستن و مەتروبەکردن و سوود وەرگرتن لە کانگە ڕۆشنبیری و

نەتەوەی و ئایینی و کۆمەڵایەتییەکان، ڕۆماننووس دەقێکی ئیستاتیکی داهێنەرانە وچێژبەخش و قەناعەتبەخشی خستووەتەڕوو.

4- خەیاڵ ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت لە خوڵقاندنی کۆمەڵگەیەکی مرۆیی لە سەرکاغەز بە هەموو ڕەهەندەکانییەوە و پێکەوە سازاندنی هەموو ڕەهەندەکان و بە شێوەیەکی هارمۆنی، کە ئیستاتیکایەکی چێژبەخش بە خوێنەر دەبەخشێت.

- سەرچاوەکان:

- کتێبی کوردی:

- عارف، حەمە کەریم.(2018). هەزار پیشە. سلێمانی.ناوەندی سارا.
- عەلی، بەختیار. (2017). هەورەکانی دانیال، چ2، سلێمانی،چاپخانەی ئەندێشە.
- عەلی، بەختیار. (2019). غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ،چ4،سلێمانی. چاپخانەی گارۆ.
- عەلی، بەختیار. (2020) داگیرکردنی تاریکی، سلێمانی، ناوەندی ڕەهەند
- موکریانی، گیو.(2017).فەرهەنگی نۆبەرە(عەرەبی- کوردی)، پێداچوونەوە و زیدەکردن:د.کورستان موکریانی،چ2.هەولێر. چاپخانەی ڕۆژهەڵات.
- یۆسا، ماریۆبارگاس(2008). 12 نامە بۆ ڕۆماننووسێکی لاو. و: شیرین.ك. سلێمانی. چاپخانەی بینایی.
- ئەسوەد، نەوزاد ئەحمەد. فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان. سلێمانی: ناوەندی غەزەلنووس، 2015.

- کتێبی عەرەبی:

- ابراهيم، وفاء محمد.(ب.ت)علم الجمال- قضايا تاريخية و معاصره، القاهرة، مكتبة غريب.
- حسين، مسلم حسب.(2007).جماليات النص الادبى(دراسات فى البنية الدلالية)،لندن: دار السياب للطباعة و النشر والتوزيع.
- الحمادي، علي. (1999) شرارة الابداع ، بيروت: دار ابن حزم للطباعة والنشر
- بدوي، احمد زكي(1984).معجم مصطلحات العلوم الادارية. القاهرة: دار الكتاب المصري.

- الساعدي، رحيم.(2015).فلسفة الخيال_ قراءة في محرك الابداع و التغير و المستقبل، بغداد، مكتبة عادل.
- عبدالمطلب، محمد.(1984).اتجاهات النقد خلال القرنين السادس و السابع الهجرى، بيروت: دار الاندلس للطباعة و النشر و التوزيع.
- علوش، سعد.(1985).معجم مصطلحات الادبيه المعاصرة، بيروت، دار الكتاب اللبناني
- مصطفى و اخرون، ابراهيم.(1989).معجم الوسيط، دار الدعوة، استانبول.
- مطر، امير حلمي(2013). مدخل الى علم الجمال و فلسفة الفن،ط4، القاهرة دار التنوير للطباعة و النشر.

ملخص البحث

هذا البحث بعنوان(ادوار الخيال في روايات بختيار علي) هي محاولة لاظهار ادوار الخيال في ثلاث روايات لبختيار علي (غەزەلنوس و باغەكانی خەياڵ، هەورەكانی دانيال، داگيركردنی تاريكی)، من حيث الابداع الادبي و اقناع القارىء، كأهم جنسين في تكوين جماليات النص الادبي، وفي نفس الوقت يظهراني، كبعدين(الجمالية ومتعةالقارىء) في روايات بختيار علي.

يتكون البحث من فصلين مع النتائج و قائمة المصادر و ملخص البحث باللغتين العربية و الانكليزية. يتناول الفصل الاول تعريف الابداع الادبي و مفهومها و تطبيقها في الرواية الثلاثة المذكورة، اما الفصل الثاني يتناول كيفية اقناع القارىء بشكل تطبيقي في روايات المذكورة. و في خاتمة البحث تم تشخيص النتائج في عدة نقاط و تم ترتيب قائمة المصادر.

كلمات مفتاحية: دور- خيال- ابداع- اقناع

Abstract

This research is title (The Roles of Imagination in Bakhtiar Alis Novls)Its an attempt to show The roles of imagination of all three novels(Spinning writr and imagination gardens, Daniels clouds,Invading darkness), In Terms of literary in veuntion and convincing the reader of novel text, Such as two genders,the most important roles of imagination in literary invention and convincing the reader of novel text, at the same dimensions and the pleasure of novel text.

Key words: role, imagination, veuntion, convincing

The Roles of Imagination in Bakhtiar Alis Novls